

jetu. Koriste se i magnetske vrpce i diskovi, što je popraćeno odgovarajućom stručno-znanstvenom literaturom.²²

Dužna pažnja posvećuje se i historijskom razvitku računskih mašina.²³

Za potrebe arhivskih stručnjaka kao i studente izdano je niz stručnih knjiga, sa odgovarajućim poglavljima o nekonvencionalnim izvorima poput fonno-, filmskih, video- i strojno čitljivih dokumenata.²⁴

6. Umjesto zaključka

Vrlo konkretni problemi koji proizlaze iz rada arhivista navednih zemalja sa strojno čitljivim dokumentima nukaju na razmišljanje o primjeni njihovih stečenih iskustava i kod nas, uvažavajući sve specifičnosti našeg razvoja, društvenog uređenja i tradicije. To se osobito odnosi na rad sa takvim dokumentima u zavodima za statistiku, službama društvenog knjigovodstva, bankarstvu, znanosti i kulturi. Stoga je neophodno pristupiti razmatranju naše prakse, posebno u zaštiti arhivske građe izvan arhiva, utvrditi i raspraviti osnovna opredjeljenja u radu s nekonvencionalnom arhivskom građom, te razraditi glavne procedure postupaka.

Summary

EXPERIENCES FROM THE WORLD REGARDING THE PROTECTION OF NONCONVENTIONAL ARCHIVE MATERIALS

The author considers the problem of protecting nonconventional archive materials, especially the machine-readable documents through experiences in four countries: the USA, Canada, France and the Soviet Union. Special attention is paid to the survey of take over, the techniques of evaluation met-

²² Npr. E. L. Ivanov, I. M. Stepanov, K. S. Homajkov: Perifernije ustroistva EVM i sistem. Moskva Visšaja škola, 1987. G. I. Braginskij, E. N. Timofeev: Tehnologija magnetnih lent. »Himnia«, Lenjingard, 1987 (2. prer. izdanje): 1. izd. 1974.

²³ Npr. L. E. Maistrov, O. L. Petrenko: Pribori i instrumenti istoričeskogo značenija. Vičisliteljnije mašini. Izd. Nauka, Moskva 1981.

²⁴ Vidi: Ž. S. Sergazin: Osnovi obespečenja sohranosti dokumentov. Moskva, Visša škola 1986.

Napomena:

Tekstovi i publikacije navedeni u bilješkama (izuzev bilj. 3) nalaze se u biblioteci, odnosno Odjelu za nekonvencionalnu arhivsku građu Arhiva Hrvatske i dostupni su zainteresiranim čitaocima.

hods and the sorting of machine-readable documents, internal organisation of archives that are engaged with newer archival material and the education in the protection of new archival material.

Chosen are representative national archives such as the National Archives in USA, the Archive Centre at Fontainebleau, France, National Archives in Ottawa, Canada and some archives in the Soviet Union. Given is a short history of the development of this science in the respective countries.

The summary translated into English Dubravko Pajalić

Aleksandar Matkovski

akademik, Skopje

STOČARSKI DANAK — FILURIJA

UDK 940.01(497)636.3

Pregledni članak

Primljeno: 15. 2. 1990.

Stočari — vlasii s velikim brojem ovaca plaćali su svoje feudalne obveze tvorskoj državi ili posjednicima hasova u paušalnom iznosu — filuriju, dajući određeni broj ovaca i vršeci vojne i druge usluge. Filurija je bila osnovna vlaška dažbina i zamjena svim redovnim i izvanrednim dažbinama koje su inače bile obvezne za raju. Inače, filurija je imala i druga značenja o kojima autor daje podatke.

Kada su Turci došli na Balkansko Poluostrvo naišli su na razne socijalne slojeve sa raznim obavezama i dažbinama koje su postojale još u vizantijskom periodu. Turci su se prilagođavali postojećim uslovima i u početku su poštovali zatečene privilegije nekih socijalnih slojeva. Tako je bilo i sa Vlasima¹ koji su se u turski feudalni sistem uključivali ne kao pojedinci već kao jedan kolektiv sa stečenim pravima, obavezama i privilegijama. Oni su to postigli:

1. Zato što su u vreme turskog naleta na Balkanu bili glavno nomadski i polunomadski stočari i nije bilo moguće sakupiti od njih poreze, kao od seljake vezane za zemlju i zato se kod njih uvelo plaćanje paušalom. Plaćanje paušalom se prihvatilo jer kod pokretne privrede nije bilo moguće drugačije sakupiti poreze. Ovakav način pla-

¹ Vlasii (sa velikim slovom) označava etničku kategoriju, Vlasii kao narod; a vlasii (sa početnim malim slovom) označava socijalnu kategoriju, tj. stočari bez razlike na veru i narodnost.

ćanja bila je česta pojava kod onih socijalnih slojeva kod kojih je stoka bila glavni privredni objekat, a pošto su istovremeno bili nomadi ili polunomadi, kod njih nije bilo moguće odrediti neku drugu novčanu osnovicu. Za razliku od nomadskih stočara, poljoprivredno stanovništvo vezano za zemlju i spahiju, bilo je uključeno u redovni klasični spahijsko-timarski danočni sistem i preko poljoprivrednih poreza isplaćivao je i poreze stočarske privrede.

2. Drugi razlog bio je što su Vlasi bili organizovani u svoje ekonomske i društvene organizacije na čelu sa svojim starešinama kao što su bili: kneževi, primićuri, čaje, čelnici i dr. koi su u ime svog kolektiva istupali pred turskim vlastima i sa svim autoritetom umeli su da ga zaštite. Međutim, turske vlasti nisu likvidirale ove vlaške starješine koji su postojali još u vizantijskom periodu, nego su ih pretvorili u svoje oružje i preko njih sproveli svoju volju nad Vlasima, a preko njih sakupljala i vlaške stočarske poreze.

3. U vizantijskom periodu vlaške su zajednice vršile razne poluvoj- ničke službe sticajući na taj način određene privilegije. Nova turska vlast ne samo što nije ukinula, već je i proširila njihova poluvoj- nička zaduženja u turskoj armiji. Tako su Vlasi dobili nove dužnosti, no i nova prava.

U prvo vreme vlaške su zajednice na Balkanskom poluostrvu dobro došli turskim vlastima, naročito u pograničnim oblastima gde su učvrš- ćivali svoju vlast i zato nisu imali interes da ih rasture bar u prvo vreme.

Turske su vlasti prihvatili vlaške i druge stočarske zajednice uključujući ih u svoj danočni i vojni sistem van timarsko-spahijskog-siste- ma, odnosno one nisu bile vezane za spahije, nego su za njih bile donete nove odredbe i kanune prilagođavajući stare vizantijske odredbe novim turskim potrebama. Tako je u turskim zakonima bio značajan broj odredaba zatečenog vizantijskog prava kojim je bio reguliran opšti položaj stočara. Za krupne stočare važili su posebni takozvani — vlaški zakoni, a stočari nisu bili registrovani u opštim defterima gde je bila raja, nego u posebnim takozvanim vlaškim defterima ili defter-i efla- kan.² Kod krupnih stočara nije važio danočni sistem primenjivan kod raje, nego su oni plaćali prema posebnim defterima i kanunima. Stočari koji su imali veliki broj ovaca (vlas) plaćali su svoje feudalne obaveze državi ili posednicima, hasova, odnosno sultanu ili drugim visokim državnim funkcionerima, a ne lokalnim spahijama i to u paušalnom iznosu (filurija), dajući određeni broj ovaca i ispunjavajući vojne i druge

² Bojanić Dušanka, Turski zakoni i zakonski propisi iz XV i XVI veka za Smederevsku, Kruševačku i Vidinsku oblast, Beograd 1974, 33.

usluge.³ U vezi dažbinskih plaćanja za vlahu su postojale osobne norme i kriterijume. Vlaške dažbinske jedinice bile su domaćinstva (tj. hane), a šire zajednice bili su katuni. Dvadeset do pedeset hane činili su jedan katun.⁴ Ovim se potvrđuje da su hane i katuni bile porezke jedinice prema kojim su vlasili bili operezivani.

Pored novčanih i naturalnih dažbina u ovce, vlasili su imali i vojne obaveze. Zato su vlaški zakoni odvajali vlahu od druge raje.

Da pogledamo sada koja su bila sva vlaška zaduženja što ih je razlikovalo od druge raje. Svaka peta kuća davala je po jednog vojnika tako zvani petnik, koji je išao u vojne pohode na pograničnim mestima i na opasnim i ugroženim lokalitetima u provinciji gde su na smenu čuvali stražu. Sa sandakbegom upadali su u neprijateljsku teritoriju, a u izuzetnim slučajevima, kad bi bila neophodna veća vojska, svaka vlaška kuća (hane) davala je po jednog vojnika, i tako su, jedni pešice, drugi na konjima, izvršavali svoje zadatke. Ako se neprijatelj pojavi na turskoj teritoriji, vlasili tada postaju joldaši (vojnici). Ali ako sandakbeg upadne u neprijateljsku zemlju, svi sposobni vlasili treba da uzmu učešće u vojnom pohodu ili najmanje po jedan čovek iz svake vlaške kuće.⁵ Njihova je dužnost bila da zatvorenike sprovedu Visokoj porti i da izvršavaju slične dužnosti za potrebe vladara no ne i za lokalne spahije. Ponekad i sandakbeg nije imao sva prava da koristi vlahu za svoje potrebe. On je imao pravo na 50 vlaških kuća da uzme u službu svoje komore samo jednog vlahu, no ne duže od šest meseci.⁶ Novčane kazne i globe pripadale su sandakbegu, a deseti deo ovih kazni pripadalo je vlaškim kneževima.⁷ Tako je bilo predviđeno u vlaškim kanunima. Ovde se vidi da su u prvom periodu turskih osvajanja, novčane i naturalne obaveze vlahu bile minimalne, a i sama je Porta vodila računa da ih ne optereti teškim porezima, jer su vlasili bili korisniji kao vojna i odbrambena moć nego kao neposredan izvor prihoda, bilo centralnoj, bilo lokalnoj vlasti.⁸ Upravo zbog svoje vojničke dužnosti oni su bili oslobođeni novčanih i naturalnih poreza.

³ Sućeska Avdo, Uslovi u kojima su stočari iz Dalmacije koristili ispaše u Bosni u doba osmanlijske vlasti, »Odredbe pozitivnog zakonodavstva i običajnog prava o sezonskim kretanjima stočara u jugoistočnoj Evropi kroz vekove«, Zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa održanog 6. i 7. novembra. 1975 u Beogradu, Beograd 1976, 120.

⁴ Barkan Omer Lutfi, XVI ve XVII inci asirlarda Osmanli imparatorlugunda zirai ekonominin hukukı ve mali esasları. Birinci cilt, Kununlar, Istanbul 1945, 374—375.

⁵ Bojanić Dušanka, Jedan rani kanun za Vlahu smederevskog sandaka, »Vjesnik Vojnog muzeja«, 11—12, Beograd 1966, 150, ista, Turski zakoni, n. dj., 30, 33 i 47; ista, Vlasili u Severnoj Srbiji i njihovi prvi kanuni, Istorijski časopis, XVIII, Beograd 1971, 256. Matkovski Aleksandar, Kreposništvo u Makedonija, Skopje 1978, 56.

⁶ Bojanić D., Turski zakoni, n. dj., 30 i 33, i Jedan rani kanun, n. dj., 149.

⁷ Bojanić D., Turski zakoni, n. dj., 33.

⁸ Isto, 30.

Vlaške su povlastice predstavljale zbir više turskih zakona i propisa o pravima i obavezama pripadnicima vlaških stočarskih slojeva. Njihov je položaj bio izuzetan jer vlasi kao proizvođači nisu bili uključeni u proizvodni odnos osmanliskog spahiluka. Oni su bili oslobođeni od onih obaveznih dažbina koje su plaćale zakrepošćeni seljaci — raja. Tako u kanunama sultana Sulejmana Zakonodavca piše da »vlasi ne daju ni desetak, ni harač, ni ispandje. Oni su oslobođeni od svih vanrednih dažbina (avariz), oni takođe ne daju resm-i gerdek (svadbarina)«. ⁹ Prema vlaškim kanunima vlasi su bili oslobođeni plaćanjem harača, ušura, ispendjea, avariza, resm-i gerdeka itd. Bili su takođe oslobođeni od radne rente: ne donose katran, borina, daske, solari da ne idu kod njih i da ne budu prinuđivani da čuvaju tvrđave, da ne grade kuću sandakbegu, da mu drva ne donose, da mu seno ne kose i ne prenose, da im se primičurska služba bez krivice ne oduzima, da im se ne uzima krvnina (diyēt), ni danak u ovcama. ¹⁰ Od ovoga se vidi da je zakonodavac otstupio od nekih normi važeće za zemljoradnike i štitio stočare sa vlaškim statusom. Kanuni su protežirali vlahu od preterane eksploatacije pa i od sandakbega koji nije imao prava da traži njihovo kulučenje ili svojom pratnjom da gazi po vlaškim livadama, njivama, vinogradima, da im uzima hranu za svoje ljude ili konje ili da vrši rekviziciju stoke koja prenosi neki tovar. ¹¹ Sve ovo govori o postojanju nekakve vlaške samouprave prije dolaska Turaka. Treba podvući da su sve ove povlastice važile samo za one stočare koji nisu bili raja i koji su imali poseban vlaški status.

Međutim, ovo ne znači da su vlasi imali isključivo vojničke obaveze i da su bili oslobođeni svih poreza. Oni su takođe plaćali poreze. Najtipičan vlaški novčani danak bio je »filurija« ili »filurije« kako su ga nazivali Vlasi i koji je svaka kuća plaćala paušalom. Pored filurije oni su plaćali i druge poreze prema kućama i katunima koje su bile poreske jedinice bile su domaćinstva (odnosno kuće), a veće društvene zajednice bili su katuni. Porezi su bili raspoređivani po domaćinstvima i katunima. Filurija dolazi od reč »florino« koja znači zlatnik, dukat ili na turskom altan i zato su vlasi često nazivani »filurđije«. Filurija je bila osnovna vlaška dažbina (no ne i jedinstvena) i bila je zamena svim redovnim i vanrednim novčanim i drugim dažbinama obveznim za raju, a to su bile harač, ispende, avariz itd. ¹² Filurija je imala više značenja:

1. Zlatnik, od latinske reči »florino«, koja reč preko grčkog i vlaš-
kog jezika, sa izgovorom »flurie«, ulazi u turski jezik.

⁹ Bojanić D., Jedan rani kanun, n. dj., 148.

¹⁰ Mirković Mirko, Pravni položaj i karakter sprske crkve pod turskom vlašću (1459—1766), Beograd 1965, 21.

¹¹ Bojanić D., Turski zakoni, n. dj., 30, 33 i 47, Vlasi u Severnoj Srbiji, n. dj., 258—259, i Jedan rani kanun, n. dj., 150; Hadžibegić Hamid, Džizija ili harač, Prilozi za orijentalnu filologiju III—IV, Sarajevo 1952—53, 67.

¹² Bojanić D., Jedan rani kanun, n. dj., 151.

2. Porez koji su plaćali vlasi, odnosno svi stočari Balkanskog Poluostrva sa vlaškim statusom. Od svake se kuće, ognjišta i dimnjaka uzimalo po jedan zlatnik »vlaški altan«.

3. Filurija je istovremeno označavala sveukupnost vlaških poreza na i kuću, odnosno porodicu koja je davala te poreze.

Reč filurija je imala i drugo značenje: 1. Vlah — stočar koji je umesto harača, ispenđe i ušur, plaćao je filuriju — »vlaški altan«; 2. Svako ko je bio obavezan da plaća filuriju, koji je imao vlaški status bez razlike na veru i narodnost, no sa obaveznom stočarskom proizvodnjom.¹³

Vlasi su najčešće davali po jednu filuriju na jednu kuću i zato se ova dažbina zvala još i »filurijska kuća«. Iz istih razloga i filurija je ponekad značila dom, odnosno porodicu, koja je plaćala filuriju. Filurija se plaćala po jedan zlatnik od svake vlaške kuće ili kao protuvrednost od 40 akči koliko je u šestdesetim godinama XV veka vredeo jedan venecijanski dukat. Kasnije plaćali su 45 akči koliko je tada vredeo jedan dukat. Filurija kao osnovna dažbinska obaveza balkanskih vlaha predstavljala je značajan prihod državi. Ovo je svakako bila predturska obaveza vlaha jer Turci ne bi mogli da je nametnu još u početku i to u vreme kada nisu bili pogodni uslovi za uvođenje novih dažbina zbog ratova koje su se vodili protiv Srbije, Bosne, Mađarske i Austrije i kada je mnogo hrišćanskog življa, uključujući i vlahe, bežali od turske na mađarsku teritoriju.

Da bi se sprečile zloupotrebe, u vreme skupljanja filurije, bilo je propisano da se to radi pod kontrolom ili »u prisustvo kadija«. Ovo je bilo potrebno jer su sakupljač (emin) i pisar, koji je vodio filuridske spiskove, uzimali za sebe još po jedno akče od svake kuće, mada im je bilo zabranjeno da uzimaju »poklon«. Pošto se u turskim dokumentima upotrebljavala reč »poklon«, ovo pokazuje da se radi o jednoj staroj tradiciji prenesenoj od starog južnoslavenskog običajnog prava. Kontrolom ili eventualnim prisustvom kadija mogla se sprečiti svaka zloupotreba od sakupljača.¹⁴ Neki istoričari preценjuju značaj filurije kao važnu povlasticu za vlahe i smatraju da su ovom privilegijom vlasi-stočari imali mogućnost da sakupe, reorganizuju i ujedine stara slovenska plemena u planinskim krajevima, iako i u tome ima istine. Međutim, filurija nije bila neka velika privilegija. Ona je bila značajna samo ako nisu uzete u obzir sve druge vlaške, pretežno vojničke obaveze, koje nije imala zemljoradnička raja. Uvođenje filurije kao najvažniji stočarski danak bilo je najčešće u onim oblastima gde je najvažniji seoski dažbinski objekat bila sitna stoka — ovca i koza.¹⁵

¹³ Isto, 149.

¹⁴ Bojanić D., Vlasi u Severnoj Srbiji, n. dj., 259—260.

¹⁵ Bojanić D., Turski zakoni, n. dj., 30., i Jedan rani kanun, n. dj., 149.